

URBAN RESILIENCE DURING THE WAR: THE CASE OF KHARKIV

Daria VENHRYN

V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

daria.venhryn@student.karazin.ua

<https://orcid.org/0000-0001-8276-2911>

Abstract

Ukraine is currently experiencing one of the most severe crises in 21st-century in Europe. Alongside demographic strain, ongoing attacks and infrastructure destruction complicate efforts to ensure resilience and stability. Consequently, sustainable urban development remains critically important. In this context, urban resilience, viewed as a core element of urban sustainability amid the full-scale invasion, has gained strategic significance. This article analyzes the path toward achieving urban resilience in the Kharkiv city (Ukraine) during the war. The study reveals the multidimensional nature of this concept through an examination of physical infrastructure, social practices, and the cultural interpretation of collective trauma. The article explores concrete measures implemented in Kharkiv, including curfews, air raid alerts, the creation of safe spaces (shelters and metro schools), support for businesses, housing restoration, artistic initiatives for memorializing the war and psychological support for residents. It also highlights a range of challenges that hinder the implementation of resilience strategies, such as financial instability, unequal access to resources, low levels of civic engagement, and a lack of an integrated approach to urban development. The conducted analysis made it possible to provide practical recommendations for developing more resilient practices for the Kharkiv city. This analysis emphasizes the importance of a systemic, inclusive, and long-term approach to building urban resilience, one that relies not only on engineering solutions but also on rethinking values, engaging the community, and restoring social trust. It is important to acknowledge that the processes of resilience formation vary significantly across cities situated in different regions and confronted with diverse challenges. The experience of Kharkiv can serve as a valuable resource for developing strategies for reconstruction and urban management in crisis and post-crisis contexts.

Key words: urban resilience; city recovery; sustainable development; war; Kharkiv.

First received: 01-12-2025

Accepted: 16-12-2025

Published: 17-12-2025

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2025.94.4>

License: Creative Commons Attribution CC BY 4.0

ISSN: 2413-7154 (print), 2413-7553 (online)

МІСЬКА СТІЙКІСТЬ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ПРИКЛАД МІСТА ХАРКОВА

Дар'я ВЕНГРИН

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна

daria.venhryn@student.karazin.ua

<https://orcid.org/0000-0001-8276-2911>

Анотація

Україна проживає одну з найгостріших криз Європи XXI століття. Поряд із демографічними викликами, постійні обстріли та руйнування інфраструктури ускладнюють шлях до забезпечення стійкості та стабільності. У цьому контексті сталий розвиток міст залишається надзвичайно актуальним. Відповідно, міська стійкість, що розглядається як ключова складова сталого міського розвитку в умовах повномасштабного вторгнення, набула стратегічного значення. У статті проаналізовано шляхи формування міської стійкості Харкова (Україна) в умовах війни. Дослідження демонструє багатовимірний характер цього поняття через аналіз фізичної інфраструктури, соціальних практик та культурного осмислення колективної травми. Розглянуто конкретні заходи, які реалізовані в Харкові, зокрема запровадження комендантської години, функціонування системи оповіщення про повітряні тривоги, створення безпечних просторів (укриттів і метрошкіл), підтримку бізнесу, відновлення житлового фонду, мистецькі ініціативи з меморіалізації війни та заходи з психологічної підтримки мешканців. Окрему увагу приділено викликам, що стримують впровадження стратегій стійкості, серед яких фінансова нестабільність, нерівний доступ до ресурсів, низький рівень громадянської залученості та відсутність комплексного підходу до міського розвитку. Проведений аналіз дав змогу сформулювати практичні рекомендації щодо розвитку більш стійких управлінських і просторових практик у місті Харкові. У статті наголошується на важливості системного, інклюзивного та довгострокового підходу у формуванні міської стійкості, який має ґрунтуватися не лише на інженерно-технічних рішеннях, а й на переосмисленні цінностей, активному залученні громади та відновленні соціальної довіри. Разом із тим, процеси формування стійкості мають регіональні відмінності, зумовлені специфіку викликів, з якими вони стикаються. Досвід Харкова може слугувати для розроблення стратегій відновлення та міського управління в кризових і посткризових умовах.

Ключові слова: міська стійкість; відновлення міста; сталий розвиток; війна; Харків.

Рукопис вперше отримано: 01-12-2025

Прийнято до друку: 16-12-2025

Опубліковано: 17-12-2025

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2025.94.4>

Ліцензія: Creative Commons Attribution CC BY 4.0

ISSN: 2413-7154 (друкована версія), 2413-7553 (електронна версія)

Вступ

Україна проживає одну з найважчих криз на європейському континенті у 21 столітті. Попри всі виклики, головним завданням країни залишається зберегти стійкість, швидко адаптуватися до обставин і, безумовно, спробувати вийти з війни ще сильнішими. У попередніх дослідженнях ми розглядали можливості досягнення урбаністичної (міської) сталості в контексті цілей сталого розвитку (Venhrup, 2024). Ті дослідження не враховували сучасний стан України в умовах війни, в них йшла мова про минуле та майбутнє. В цьому дослідженні ми доводимо, що досягнення цілей сталого міського розвитку можливе в умовах повномаштабної війни. Воно є актуальним та своєчасним, оскільки комплексно розглядає міську стійкість як важливу складову досягнення сталого розвитку міста. Особлива увага приділяється реальним практикам, які впроваджувалися у Харкові як відповідь на виклики війни, що робить результати дослідження не лише теоретично значущими, а й практично корисними. Безумовно, формування стійкості є неоднаковими для міст різних регіонів з різноманітними викликами, однак вивчення цього кейсу вважається важливим для формування перспективних стратегій міського розвитку і системи прийняття управлінських рішень.

У статті спочатку розглядається теоретичне підґрунтя концепції стійкості міста як основного елемента досягнення сталого розвитку міста в умовах війни. Далі проаналізовані реальні практики, впроваджені у місті Харкові під час війни для досягнення стійкості міста. Зроблена спроба критично оцінити кожен з них, виділивши переваги та недоліки. У заключній частині статті сформовані рекомендації, які необхідно вжити місту для більш ефективної роботи.

Методологічну основу дослідження становить суспільно-географічний підхід для розгляду міста як соціогеосистеми, а також метод ситуаційного аналізу (case study) для аналізу практик упроваджених у місті Харкові у відповідь на воєнні виклики. Важливе місце в дослідженні посів медіаскринінг, який використано для аналізу публічних комунікацій, управлінських рішень і суспільних реакцій, зафіксованих у національних та локальних медіа за період з 2022-2025 р., що дозволило простежити динаміку адаптаційних процесів у міському середовищі. Узагальнення результатів здійснено з використанням методів аналізу та синтезу, що стало підґрунтям для формування практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності міського управління в умовах війни.

Аналіз попередніх досліджень

Сталий розвиток міста – це стратегія розвитку, яка спрямована на забезпечення потреб теперішнього покоління, не ставлячи під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби (UN-Habitat/DFID, 2002). Вона передбачає збалансований підхід до економічного зростання, соціального розвитку та екологічної

стабільності. Для досягнення сталості розвитку міста в умовах сьогодення особливо гостро стоїть питання міської стійкості. Міська стійкість – це здатність міських систем зберігати функціонування під час потрясінь або стресових ситуацій, адаптуватися до змін і трансформуватися з метою досягнення сталого розвитку (UN-Habitat/DFID, 2002). Цей визначення у себе включає фізичну інфраструктуру, соціальні мережі, системи управління, економічні системи, динаміку громад. Усі складові повинні збалансовано функціонувати, щоб міста могли ефективно долати невизначеності та кризи. Концепція стійкості дійсно відіграє важливу роль у підтримці життєздатності міст, підтвердженням цього є численні дослідження вчених. Концепція резильєнтності є надзвичайно важливою, оскільки пропонує підхід, який виходить за межі простого виживання, акцентуючи увагу на адаптивності, навчанні та трансформації (Meerow et al., 2016). Резильєнтність дає змогу містам не лише відновлюватися після потрясінь, а й діяти проактивно – впроваджувати інновації й зміцнювати міські простори для ефективнішого реагування на майбутні потрясіння (Folke, 2006, Meerow et al., 2016). Особливо цінним такий підхід є в контексті міст, що перебувають у зонах конфлікту, адже в таких умовах стійкість проявляється не лише на державному рівні, але і серед звичайних громадян, де часто проявляється неймовірна імпровізація в екстремальних обставинах (Lawrence, 2024, Pilav, 2012). У сучасному науковому дискурсі розрізняють системну та виникаючу стійкість. Якщо перша ґрунтується на заздалегідь спланованих управлінських рішеннях і інституційних механізмах, то друга формується через спонтанні, гнучкі дії громад у відповідь на екстремальні й непередбачувані виклики. Такий підхід дозволяє глибше осмислити, яким чином міста адаптуються до стихійних лих, техногенних катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів, оскільки ці процеси завжди зумовлені конкретним локальним контекстом і унікальними обставинами розвитку кожної території (Soldak et al., 2024). Вивчення питання резильєнтності не оминуло і український простір. Вчені наголошують на зміщенні акценту у дослідженні резильєнтності – від зосередження на природних та техногенних катастрофах до глибшого аналізу викликів, пов'язаних із пандеміями, збройними конфліктами та повномасштабною війною (Serzhan, 2023). У свою чергу, Pankova (2024) підкреслює, що в умовах післявоєнного відновлення вивчення резильєнтності набуває нового змісту, адже сучасні урбаністичні системи повинні не лише витримувати удари, а й адаптуватися до складної та нестабільної реальності. У майбутньому надзвичайно важливо розробляти інструменти й методології, які не лише підтримують дослідження резильєнтності, а й сприяють її практичному втіленню (Soldak et al., 2024).

На жаль, міста є головними мішенями під час війни, але так само це є й найбільші точки опору, адже тут формуються центри економічної активності, логістики, управління та суспільної взаємодії. Аналіз реакції міських спільнот, інституцій і інфраструктури на виклики війни дає змогу не лише зрозуміти наявні механізми адаптації, а й сформувати

стратегічні підходи до відновлення, сталого розвитку та зміцнення готовності до майбутніх криз.

Про значне руйнування українських міст свідчить статистика. Для прикладу, такого руйнування, якого зазнало місто Харків, не зазнало жодне велике місто в Україні. Станом на початок 2025 року, від початку повномасштабного вторгнення в Україну у 2002 році Росія 3982 рази обстрілювала населені пункти Харківщини, зокрема 361 удар прийшовся по Харкову. Через обстріли Харківщини з початку 2024 року загинуло 420 жителів, кожен четвертий — мешканець Харкова. 1156 людей було поранено внаслідок атак у міста за 2024 році. В Департаменті житлово-комунального господарства повідомили, що станом на 24 червня 2025 року в Харкові налічується майже 9 тис. пошкоджених об'єктів житлового фонду та 722 одиниці бюджетних установ (Official Site of Kharkiv City, 2025). В останньому своєму інтерв'ю мер Харкова Ігор Терехов засвідчив, що з початку повномасштабного вторгнення в місті було вибито 220 тисяч вікон (Ukrainska Pravda, 2025).

Стійкість України проявляється, зокрема, у здатності міст таких як Харків, протистояти ударам ворога завдяки тісній взаємодії суспільства та урбаністичного простору. У наступній частині статті ми проаналізуємо практичні кейси реалізації подолання кризи й підтримки добробуту населення в місті Харкові.

Реалізація міської стійкості під час війни у Харкові

Об'єктами обстрілів у містах під час війни є не лише об'єкти військової інфраструктури, але й цивільне населення. Проблема захисту цивільного населення із розвитком військових дій в Україні щодня зростає та потребує додаткового регулювання. Одним із заходів захисту цивільного населення в період військової агресії Росії проти України, є введення комендантської години – заборони перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень (Komisarov & Pliukha, 2024). Таке рішення полегшує роботу правоохоронним органам і збройним силам України. Обмеження необхідні для контролю порядку та безпеки населення. Тривалість комендантської години варіюється в залежності від розташування та безпекової ситуації у регіонах України. Так, станом на червень 2025 року у Харкові вона тривала з 23:00 по 5:00. В перші тижні війни вона тривала з 18:00 до 6:00. Згодом її скоротили, і вона тривала з 22:00 до 6:00 (Official Site of Kharkiv City, 2025).

Під час війни в Україні повітряна тривога стала одним із факторів негативного впливу на міське середовище. Найбільші міста (Київ, Львів, Одеса, Дніпро і Харків) по-різному реагують на такі виклики, зазнаючи різного рівня шкоди (Air-alarms.in.ua, n.d.). Станом на 2025 рік містяни адаптувалися до складних повсякденних умов, але порівняно прийнятним життя є там, де вони меншу кількість часу перебувають під загрозою удару. У Харкові, як прикордонному місті, це питання постає дуже гостро. У 2024 році повітряна

тривога тривала в Харкові сумарно 156 діб. Найдовша тривога в місті була зафіксована у 2024 році та тривала 1 добу, 14 годин та 16 хвилин. Вона була оголошена 20 липня о 08:47, а відбій – 21 липня о 23:04 (Official Site of Kharkiv City, 2025).

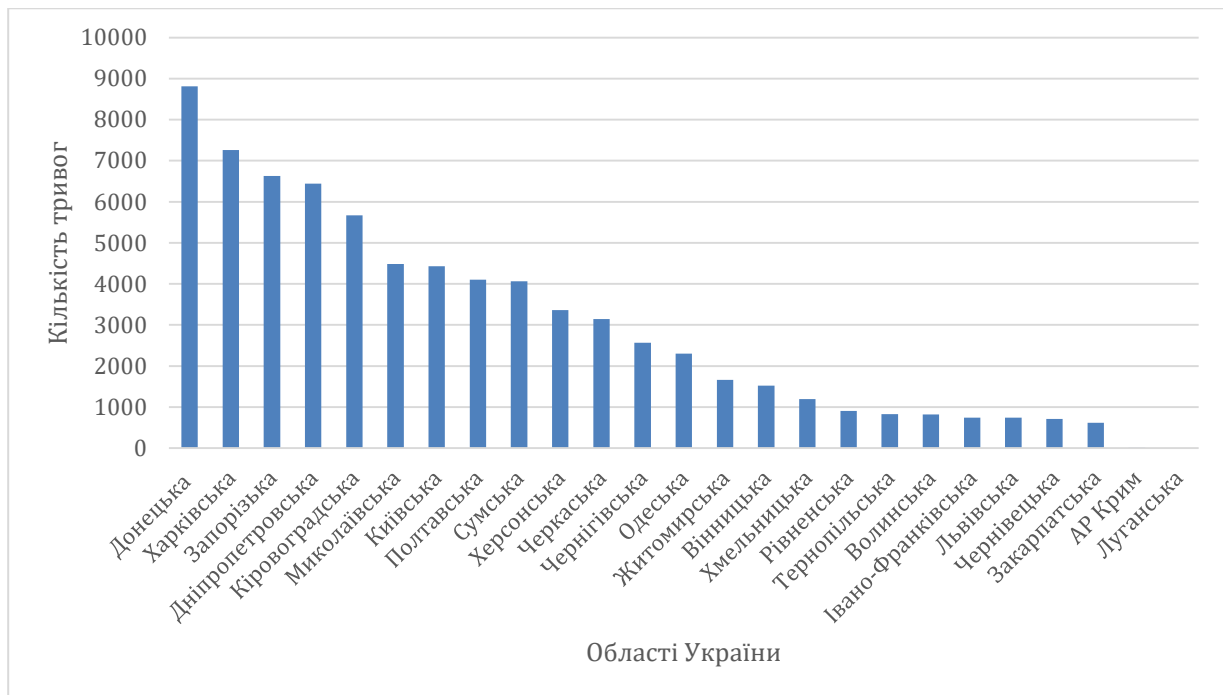

Рисунок 1. Кількість повітряних тривог в регіонах України з 24.02.2022 по 19.07.2025 (побудовано автором за даними Air-alarms.in.ua (n.d.).

Впровадження сучасних гнучких методів інформування населення про небезпеки є реальною необхідністю. Адже тривога понад добу впливає негативно абсолютно на усі сфери життєдіяльності міста. Тому у Харкові та Харківській області почала діяти нова система інформування про повітряну тривогу, аби розділяти сигнали для міста та області. Це дійсно призвело до зменшення кількості тривог у місті та створило комфортніші умови для роботи бізнесу, зокрема, торгових центрів, банків та інших установ. Вона має кілька джерел живлення, забезпечена резервними каналами зв'язку та обладнана голосовими повідомленнями, які дають змогу конкретизувати тип загрози для міста.

Зважаючи на вище згадані фактори в міста постало гостре питання, щодо забезпечення населення безпекою під час повітряних загроз. Начальник Управління цивільного захисту Харківської міської ради Олександр Пушкарьов свідчить, що в Харкові є три типи захисних споруд: укриття на території підприємств, у спорудах подвійного призначення (метрополітен, паркінги, підземні переходи) і найпростіші укриття (підвали, цокольні поверхи будинків, медичних установ, установ освіти). За його словами, всього в Харкові – понад 300 захисних споруд на підприємствах, 30 станцій метро, 53 підземних переходи, 24 паркінги і понад 4,2 тис. простих укриттів (Official Site of Kharkiv City, 2025). Також був реалізований міською радою спільно з КП «Міський

інформаційний центр» та громадською організацією «Смарт Медіа» проєкт «Зупинка укриття» (рис. 2). Такі зупинки призначені для захисту людей від обстрілів під час очікування транспорту. Вони мають бетонну конструкцію та армований каркас, здатні вмістити до 25 людей. На момент написання статті в місті встановлено 14 зупинок-укриттів (Official Site of Kharkiv City, 2025).

Рисунок 2. Зупинка-укриття у місті Харків (фото автора).

Унікальним проєктом стало переобладнання приміщення на шести станціях метрополітену під навчальні кабінети. З вересня 2025 року планувалось відкриття ще 7 метро-шкіл у одному з районів міста. Також у місті функціонують чотири повноцінні підземні школи, які були побудовані з нуля під час війни. Як зазначає міський голова, на даний момент будується ще 4 таких шкіл (Ukrainska Pravda, 2025). Варто зауважити, що в світовій практиці немає ідентичних кейсів повноцінних підземних шкіл. Так для прикладу в Ізраїлі є школи з інтегрованими підземними укриттями або заглибленими класами, але навчальний процес не перенесений повністю під землю, а використовується лише за нагальної потреби (Protecting Education, n.d.). Міська рада підготувала проєкт дитсадку, але його реалізація ускладнюється через особливі вимоги до організації дошкільних закладів – діти перебувають там увесь день, сплять і харчуються, що вимагає інших будівельних норм. Це значно підвищує вартість будівлі. Якщо метро-школа коштує близько 100 млн грн, то дитсадок 230–250 млн грн згідно з проєктно-кошторисною документацією. Міською радою розроблений проєкт дитсадку, який планують реалізувати (Official Site of Kharkiv City, 2025).

Війна значно вплинула на бізнес у Харкові, спричинивши значні збитки та зміни у роботі. Багато підприємств зазнали руйнувань внаслідок обстрілів, зіткнулися з проблемами логістики, відтоком персоналу та зниженням купівельної спроможності місцевих мешканців. Хтось не витримав такі зміни та переїхав у інші регіони, хтось

лишився та продовжує свою діяльність. Для останніх в місті діє декілька програм підтримки бізнесу, зокрема гранти на відновлення та розвиток, а також ініціативи для підтримки місцевих підприємців. Можна отримати грант до 500 тисяч гривень на відкриття або підтримку бізнесу, а також до 800 тисяч гривень на відновлення та розвиток, особливо для підприємств, що створюють нові робочі місця для певних категорій населення (Official Site of Kharkiv City, 2025). Крім того, реалізуються проєкти, спрямовані на підтримку місцевих виробників, наприклад, «Купуй харківське». Також у місті за рішенням міськради для фізичних, юридичних осіб і підприємців було скасовано сплату місцевих податків і зборів (Official Site of Kharkiv City, 2025).

Окрім цього був відкритий «Хаб стійкого бізнесу» – сучасний, динамічний простір, створений для підтримки підприємців, розвитку бізнес-спільноти та сприяння сталому економічному зростанню. Головною метою якого є надання підприємцям комфортного середовища для обміну досвідом, здобуття нових знань та реалізації бізнес-ідей. Тут можна навчатись, зустрічатися з діловими партнерами, отримувати та надавати консультації, впроваджувати інноваційні рішення. Простір є безпечним та має альтернативні джерела енергії, що дозволяє проводити свою роботу без перешкод. Також в місті діє «Коаліція галузевих та бізнес-спільнот Харкова» де об'єдналися активні представники бізнесу, громадських організацій та професійних спільнот. Вони працюють над створенням найсприятливіших умов для розвитку бізнесу в Харкові та області, зосереджуючись на підтримці підприємців, залученні інвестицій та відновленні офлайн освіти (Official Site of Kharkiv City, 2025).

Департамент житлово-комунального господарства повідомив, що станом на 24 червня 2025 року в Харкові налічується майже 9 тисяч пошкоджених об'єктів житлового фонду та 722 одиниці бюджетних установ (Official Site of Kharkiv City, 2025). Тому у місті активно ведеться робота з відновлення житла, пошкодженого внаслідок російських обстрілів. Міська рада ухвалила програму відновлення, яка передбачає ремонт як повністю зруйнованих, так і частково пошкоджених об'єктів, включаючи житлові будинки та бюджетні установи. Для їхнього відновлення місто залучає кошти з державного бюджету та міжнародної допомоги (рис. 3). Програма «Відновлення» також активно працює у місті, надаючи допомогу у отриманні компенсацій та супроводжує процес відновлення житла (Sviy Dim, 2025).

Крім того, Харків став місцем порятунку для українців, які змушені були залишити Донецьку, Луганську та частину Харківської областей через російську агресію. У зв'язку з цим постала потреба у розміщенні внутрішньо переміщених осіб. Одним із рішень стало тимчасове використання студентських гуртожитків, які наразі залишаються вільними через відсутність очного навчання в університетах міста (Klos, 2025).

**Рисунок 3. Приклад відновленого будинку по вул. Метробудівників, 5, м. Харків.
(фото Sviy Dim (2025)).**

Від початку повномасштабного вторгнення було пошкоджено понад 130 об'єктів Харківських теплових мереж, зокрема котельні, центральні теплові пункти та майже 21 км тепломереж. У відповідь на воєнні виклики в місті розпочато впровадження автономних джерел теплопостачання: введено в експлуатацію 41 когенераційну газову установку та 36 блочно-модульних котельень. Як і звичайні ТЕЦ, когенераційні установки одночасно виробляють тепло- та електроенергію, але роблять це у менших масштабах. Це дозволить окремим громадам мати безперебійне теплопостачання в умовах аварійних або планових відключень електрики. Окрім цього, модернізовано понад 510 км тепломереж (Official Site of Kharkiv City, 2025). Попри продовження атак на критичну інфраструктуру, фахівці системно працюють над її оновленням, забезпечуючи безперервне теплопостачання для мешканців навіть в умовах воєнної нестабільності.

Осмислення колективної травми в міському просторі під час війни є надзвичайно важливим. На жаль, місто щоденно потерпає від нових трагедій, багато, що забувається, але багато що лишає вічні сліди. Місцеві мешканці проявляють це через мистецтво, не чекаючи офіційних вказівок чи рішень центральної або місцевої влади. У зруйнованих районах, куди поступово повертаються мешканці, можна зустріти розписи знівчених фасадів, самовільне озеленення дворів тощо. Дуже популярним став розпис на вибитих вікнах, які забиті фанерою в різних частинах міста. Так художниця Катерина Жернова, розписує забиті вікна в стилі петриківського живопису. Ще одним відомим вуличним-художником міста є Гамлет Зіньківський. Його картини містяни спостерігали на фасадах будинків, парканах ще до війни. Вони вирізнялися чорно-білим кольором та завжди несли змістове та саркастичне навантаження (Nikolayenko, 2024). З початком війни робіт автора побільшало. Художник не лише розписує стіни, а й перетворює сліди від вибухів касетних снарядів на асфальті на символічні «квіти». Поруч із цими малюнками

з'являються написи: «Ці квіти не забудеш», «Нащо така квітка?», як нагадування про нещодавній обстріл і крихкість життя (рис. 4). Варто зазначити, що подібні практики меморіалізації не є новими. Зокрема, ще у 1992 році в Сараєві вибоїни в асфальті, утворені внаслідок обстрілів, заливали смолою з додаванням пластику та червоної фарби, утворюючи меморіальні знаки, що за формою нагадують троянди. Ці об'єкти, відомі як «сараєвські троянди», стали символами пам'яті про жертви Боснійської війни (Kassouha, 2019).

Рисунок 4. Малюнки на асфальті харківського художника Гамлета Зінківського (фото автора).

Окрім народної творчості в місті можна побачити і перші монументи, присвячені війні, встановлені українською владою. 4 червня 2023 року в день пам'яті дітей, які загинули внаслідок війни Російської Федерації проти України, перша леді Олена Зеленська відкрила в Харкові пам'ятник загиблим дітям. Він являє собою постамент із лабрадориту, що символізує вибух, із якого злітають двоє дітей – хлопчик і дівчинка з підгорілими крильцями янголів, що символізують дитячі душі, які підносяться в небо (Nikolayenko, 2024).

Прикрашання Харкова до новорічних свят та весняного сезону під час війни відіграло важливу роль у психологічному відновленні мешканців міста. Зимові інсталяції не лише подарували місту святковий настрій, але й стали елементом надії, стабільності та зв'язком із довоєнним життям. Весняні декорації стали новинкою та викликали ряд питань у місцевих мешканців, але все одно стали своєрідним символом того, що попри загрози та втрати, життя триває, а місто живе й не втрачає свого обличчя (Official Site of Kharkiv City, 2025). Одним з мотивуючих елементів від місцевої влади є й розміщення на білбордах міста гасел на кшталт: «Харків живе та працює», «Пишаюся бути харків'янином».

Наведені вище приклади безперечно відіграють важливу роль у подоланні кризи та забезпеченні добробуту населення. Водночас, кожне з рішень супроводжується певними викликами, недоліки які узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1. Ключові виклики на шляху досягнення міської стійкості під час війни в Харкові (узагальнено автором)

Фактори	Ключові виклики
Комендантська година	<p>Хоча громадяни часто стверджують, що це обмеження їхнього права вільно пересуватися, яке передбачене статтею 33 Конституції України, але це не є порушенням, адже у статті 64 Конституції України сказано, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень (President of Ukraine, n.d.).</p> <p>Із реальних мінусів можна виділити лише незручності для бізнесів, які працювали 24/7, адже на разі вони не мають такої змоги. Також більшість бізнесів, через такі обмеження мали скоротити загальний час роботи.</p> <p>Не можна виключати і психологічну складову, постійне перебування в умовах обмежень може спричиняти тривожність, стрес і відчуття нестабільності.</p>
Повітряні тривоги	<p>Не дивлячись на диференціацію повітряних тривог між містом та областю харків'яни звикли до їх довгої тривалості та продовжують не реагувати на сигнали, нехтуючи своєю безпекою, що призводить до зниженої готовності до реальних загроз. Бізнеси, сфери обслуговування та виробництва не гальмують економічну активність теж (окрім міжнародних установ).</p> <p>Найбільше від повітряних тривог страждає сфера освіти. Адже викладачі не в праві нехтувати безпекою учнів, студентів. Але часті переміщення до укриттів, або надмірне перебування у них знижують якість освіти.</p>
Безпечні простори	<p>Немає рівномірності розподілу безпечних просторів по місту Харків. Зупинки-укриття також розбудовувалися в хаотичному порядку. Харківська міська рада так і не надала інформацію, щодо того де проходили випробування нового укриття та які снаряди використовували для перевірки, аби розуміти мешканцям надійність споруди. Лише є заяви місцевих чиновників, але цього замало.</p> <p>До метро-шкіл в батьків учнів була велика недовіра, адже не було розуміння як це буде відбуватися. Після пілотного проекту вдалося оцінити переваги навчання в метро-школі порівняно з онлайн навчанням. Але постала інша проблема стосовно нестачі таких закладів освіти для міста мільйонника (Ukrainska Pravda, 2025).</p> <p>Після побудови першої підземної школи у суспільства постало питання вкладення такої кількості коштів не на армію, а на будівництво.</p>
Підтримка бізнесу	<p>Не дивлячись на зняття місцевих податків та допомогу в відбудові постраждалим підприємствам, головні ризики нікуди не зникають: кордон з країною-агресором, постійні обстріли, часове обмеження, зниження платоспроможності місцевих. Так за даними Мінекономіки, серед підприємств, які релокувалися з Харківщини ще в 2022 році, найбільшу частку складають підприємства переробної промисловості (42,42% від загальної кількості релокованих підприємств), торгівлі, станцій технічного обслуговування (35,61%), професійної, наукової та технічної діяльності (6,82 %), інформації та телекомунікацій (6,06%) (Ministry of Economy of Ukraine, 2022).</p> <p>Психологічна складова теж відіграє важливу роль. Бізнеси які лишалися в місті, але на певному етапі війни зазнали руйнувань, або були повністю зруйновані, найчастіше не хочуть відновлювати свою роботу в цьому ж місці.</p>
Відновлення будинків	<p>Відновлення значною мірою залежить від державного бюджету й міжнародної допомоги, яка може бути нестабільною або недостатньою. Через це зповільнюється темп відбудови. До всього цього ще додаються бюрократичні та логістичні процедури. Люди втомлюються чекати і обирають більш спокійні місця для постійного місця проживання полишаючи місто назавжди.</p> <p>Відновлення старих будинків часто обмежується лише добудовою зруйнованих поверхів, косметичним ремонтом і фарбуванням фасадів без урахування загальної міської стилістики. Це призводить до хаотичності в зовнішньому вигляді міського середовища, ускладнюючи формування гармонійного архітектурного образу сучасного Харкова.</p> <p>Використання студентських гуртожитків як житла для внутрішньо переміщених осіб є вимушеним і тимчасовим заходом, що не забезпечує повноцінних умов проживання. В більшості гуртожитків є неналежні умови проживання. Окрім постає питання, а що робити, коли повернуться студенти?</p>

Продовження Таблиці 1

Фактори	Ключові виклики
Впровадження автономних джерел енергії	<p>Купівля, встановлення та обслуговування автономних установок вимагає значних коштів, зокрема в умовах дефіцитного бюджету та обмежених міжнародних ресурсів. І звісно наразі буде спостерігатися нерівномірне встановлення установок, адже фізично та економічно такі проекти не реалізуються дуже швидко.</p> <p>Автономні системи все одно залишаються вразливими до пошкоджень через ракетні чи дроніві атаки, особливо якщо не мають належного захисту чи дублюючих мереж.</p>
Осмислення колективної травми	<p>Більшість ініціатив реалізується спонтанно, без погодження з міською владою або фахівцями в цій галузі, що створює візуальний хаос у міському середовищі. Самовільні розписи, навіть із глибоким змістом, можуть вступати в конфлікт з історичною або архітектурною спадщиною та псувати зовнішній вигляд будівель. Резонансовою новиною стала ситуація коли комунальні служби замалювали зображення по місту військового підрозділу «Хартія», з метою узгодження дій та цивільного вшанування військових (Gwara Media, 2025). Крім цього розписи, малюнки особливо на фанері або пошкоджених поверхнях є тимчасовим явищем, адже можуть швидко зникнути під дією погодних умов або ремонтів.</p> <p>Встановлений владою пам'ятник загиблим дітям зазнав критики через відсутність громадського обговорення та офіційних процедур відбору проєкту. Додаткове обурення викликав напис, який унікав прямого згадування Росії як винуватця загибелі дітей, що сприймалося як спроба анонімізації травми (Nikolayenko, 2024).</p>
Психологічна підтримка	<p>Прикраси до весняного сезону вже не так радісно і однозначно сприйнялися місцевим населенням на відміну від зимових. По-перше, всіх цікавило походження фінансування квіткових композицій та оздоблення, по-друге деякі з них стояли вздовж узбіччя дороги, що перешкоджало гарній видимості дороги для водіїв. У місті навіть пройшла акція протесту, де місцева громадська організація розвісила вранці на вазонах із пластиковими квітами наступні плакати: «Дрони, а не вазони», «Дрони, а не квіти» та інші (Objectiv.tv, 2025). Але за словами директора департаменту у справах інформації та зв'язків з громадськістю Юрія Сидоренка міська рада не витратила гроші на декор, це зробили благодійники (без їхньої згоди імена називати не можна) та частково використовувалися декорації з довоєнних часів (Official Site of Kharkiv City, 2025). Щодо білбордів – вони не є соціальною рекламою, як позиціонує це місцева влада, адже на них є згадування імені міського голови та розміщений логотип політичної партії «Успішний Харків». Це класичний приклад іміджевого просування у період, коли офіційна виборча кампанія ще не стартувала.</p>

Розбудова стійкого міського середовища передбачає зміни в управлінських та просторово-планувальних рішеннях – саме вони будуть здатні забезпечити безперервне функціонування ключових елементів життєздатності міста. На основі проведеного аналізу можна визначити кілька основних адаптаційних механізмів для формування більш стійкий практик для міста Харкова:

- *Просторове забезпечення доступності укриттів і безпечних просторів.* Одним з ключових викликів сучасного Харкова є нерівномірний доступ мешканців до безпечних укриттів. Враховуючи це доцільним є розроблення комплексної схеми розміщення захисних споруд, орієнтованої на принцип рівномірності покриття території міста. Пріоритетом має стати відкриття нових підземних шкіл, дитячих садків, облаштування повноцінних укриттів в місцях де є така змога, а також збільшення зупинок-укриттів громадського транспорту, що виконують функцію

мобільних захисних осередків. Подібна інфраструктура має забезпечувати не лише фізичну безпеку, але й підтримку соціальної згуртованості у кризових ситуаціях.

- *Прозорість міського бюджету та фінансова звітність.* Формування довіри між громадою та владою потребує впровадження механізмів прозорого фінансового управління. Одним із кроків у цьому напрямі є публічне звітування про бюджетні витрати, з чітким роз'ясненням принципів розподілу коштів за статтями бюджету. Особливу увагу слід приділити роз'ясненню, чому не всі кошти міського бюджету мають йти на оборону держави та яка частина була витрачена безпосередньо на військо. Висвітлювати яку саме фінансові допомогу надають міжнародні партнери та на що вона була витрачена.
- *Планування післявоєнного розвитку в умовах скорочення міжнародної підтримки.* З огляду на потенційне скорочення або завершення міжнародного фінансування, що наразі є критичним джерелом підтримки міського бюджету, надзвичайно важливо розробити стратегічний план дій на випадок таких змін. У цьому плані має бути враховано можливість переходу до нових моделей фінансування, розвитку локального бізнесу, залучення інвестицій та розширення власних бюджетних надходжень.
- *Участь громадськості у процесах прийняття рішень.* Особливо важливо забезпечити залучення мешканців до обговорення питань, пов'язаних з меморіалізацією, ревіталізацією зруйнованих просторів, реконструкцією культових і символічних об'єктів. Інструментами такої участі можуть стати громадські слухання, цифрові платформи для подання ініціатив, дорадчі ради при органах місцевого самоврядування.
- *Стратегічне передбачення ризиків і нарощення адаптивного потенціалу.* Висока ступінь невизначеності тривалості війни вимагає від міста Харкова активного запровадження інструментів стратегічного передбачення. Систематичний аналіз ризиків, моделювання можливих сценаріїв розвитку подій та підготовка планів швидкого реагування мають бути інтегровані в управлінську практику. Доцільно створити муніципальний центр адаптивного планування, який здійснюватиме моніторинг безпекової ситуації, соціально-економічних змін та забезпечуватиме оперативне оновлення стратегій сталого розвитку.

Наведений перелік не є вичерпним і може розширюватися з появою нових заходів, що сприяють підвищенню стійкості міста, зокрема через інтеграцію цифрових систем моніторингу безпеки, впровадження навчальних програм з кризової підготовки населення, розвиток партнерських міжмуніципальних мереж для обміну ефективними практиками, а також активізацію ролі університетів як аналітичних центрів, що досліджують і моделюють сценарії міської адаптації до динамічних викликів.

Висновки

Аналіз впроваджених заходів у місті Харків в умовах повномасштабної війни підтверджує актуальність дослідження міської стійкості як необхідної складової сталого розвитку міста. Досвід Харкова демонструє, що міська стійкість є комплексною характеристикою, яка включає здатність інфраструктури, місцевих громад, органів влади та бізнесу адаптуватися до надзвичайних умов і продовжувати функціонувати. Місто стало прикладом мобілізації ресурсів і пошуку рішень у відповідь на руйнування та загрози безпеці виклики. Реалізовані ініціативи від відновлення житла і впровадження автономного теплопостачання до створення підземних навчальних закладів свідчать про гнучкість, інноваційність та рішучість дій.

Водночас дослідження показує, що більшість рішень супроводжуються низкою фінансових, технічних, соціальних викликів. Нестача ресурсів, недостатня координація, нерівномірність доступу, а також слабка участь громадськості у процесах прийняття рішень ставлять під сумнів сталість деяких проєктів. Це вказує на потребу у формуванні довгострокових стратегій відбудови, заснованих на принципах прозорості та залученості громади.

Міська стійкість Харкова – це не лише про інфраструктуру, а передусім про здатність суспільства до самоорганізації, критичного осмислення досвіду травми та послідовного руху до відновлення і сталого розвитку міста попри війну. Потрібно зауважити, що процеси формування стійкості є неоднаковими для міст різних регіонів з різноманітними викликами, однак вивчення досвіду Харкова є важливим для формування перспективних стратегій міського розвитку і системи прийняття управлінських рішень.

Funding

No funding source was reported by the author.

Фінансування

Автор не вказав жодних джерел фінансування.

Conflict of interest

No conflict of interest was reported by the author.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

References | Список використаних джерел

- Air-alarms.in.ua. (n.d.). Statistics of air alerts in cities and regions of Ukraine. [In Ukrainian]. [Air-alarms.in.ua. (n.d.). Статистика повітряних тривог у містах і областях України.]. URL: <https://air-alarms.in.ua/>
- Folke, C. (2006). Resilience: The emergence of a perspective for social-ecological systems analyses. *Global Environmental Change*, 16(3), 253-267. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2006.04.002>
- Gwara Media. (2025). In Kharkiv, utility workers allegedly painted over graffiti in support of the “Hartia” unit. [In Ukrainian]. [Гвара Медіа. (2025). У Харкові ймовірно

- комунальники зафарбували графіті на підтримку підрозділу “Хартія”]. URL: <https://gwaramedia.com/u-harkovi-jmovirno-komunalniki-zafarbuvali-grafiti-na-pidtrimku-pidrozdiluhartiya/>
- Kassouha, Z. A. (2019). Post-conflict tourist landscapes: between the heritage of conflict and the hybridization of tourism activity: Observations from Bosnia and Herzegovina. *VIA: Tourism Review*, 15. DOI: <https://doi.org/10.4000/viatourism.3984>
- Klos, L. (2025). The response of higher education institutions to the migration crisis: From the experience of martial law in Ukraine. *Pedagogical Academy: Scientific Notes*, (17). [In Ukrainian]. [Клос, Л. (2025). Реакція закладів вищої освіти на міграційну кризу: з досвіду воєнного стану в Україні. *Педагогічна академія: наукові запуски*, (17)]. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15335419>
- Komisarov, O. G., & Iliukha, R. M. (2024). Implementation of curfew and establishment of a special regime of movement during martial law. *South Ukrainian Law Journal*, 2, 252-256. [In Ukrainian]. [Комісаров, О. Г., & Люха, Р. М. (2024). Впровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму пересування під час дії воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*, 2, 220-246.]. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2024.2.44>
- Lawrence, M., Homer-Dixon, T., Janzwood, S., Rockström, J., Renn, O., & Donges, J. F. (2024). Global polycrisis: The causal mechanisms of crisis entanglement. *Global Sustainability*, 7, e6. DOI: <https://doi.org/10.1017/sus.2024.1>
- Meerow, S., Newell, J. P., & Stults, M. (2016). Defining urban resilience: A review. *Landscape and Urban Planning*, 147, 38-49. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2015.11.011>
- Ministry of Economy of Ukraine. (2022). Relocation Program. [In Ukrainian]. [Міністерство економіки України. (2022). Програма релокації.]. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=d152dcfe-7bde-49df-a69a-8d7f9586fc13&title=ProgramaRelokatsii>
- Nikolaïenko, O. (2024). Memorialization of trauma in the urban space of Kharkiv. *Studies in History and Philosophy of Science and Technology*, 33(2), 113-127. [In Ukrainian]. [Ніколаєнко, О. (2024). Меморіалізація травми в міському просторі. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*, 33(2), 113-127]. DOI: <https://doi.org/10.15421/272425>
- Objectiv.tv. (2025, March 8). Plastic occupation of Kharkiv or psychological relief: residents about flowers. [In Ukrainian]. [Objectiv.tv. (2025, March 8). Пластикова окупація Харкова чи психологічне розвантаження: жителі про квіти.]. URL: <https://www.objectiv.tv/uk/objectively/2025/03/08/plastikova-okupatsiya-harkova-chi-psiologichne-rozvantazhennya-zhiteli-pro-kviti/>
- Official Site of Kharkiv City. (n.d.). URL: <https://www.city.kharkiv.ua/en/>
- Pankova, L. (2024). Openness and resilience as basic concepts of sustainable development of modern cities. In V. Ustymenko (Ed.), *Environmental and Legal Determinants of Socio-Economic Development of the State: Wartime Challenges and Prospects for Post-War Recovery* (pp. 54-58). Kyiv.
- Pilav, A. (2012). Before the war, war, after the war: Urban imaginaries for urban resilience. *International Journal of Disaster Risk Science*, 3(1), 23-37. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13753-012-0004-4>
- President of Ukraine. (n.d.). Constitution of Ukraine. [In Ukrainian]. [Президент України. (n.d.). Конституція України.]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
- Protecting Education. (n.d.). SSD: Safeguarding Schools, Teachers and Students. URL: <https://ssd.protectingeducation.org/>
- Serzhan, V. (2023). Resilience of the urban environment in Ukraine: necessary conditions for countering crises. In *Geographical Science and Education: Prospects and Innovations* (pp. 194-196). Pereyaslav. [In Ukrainian]. [Сержан, В. (2023). Стійкість міського середовища в Україні: необхідні умови для протидії кризам. *Географічна наука та освіта: перспективи та інновації* (с. 194-196). Переяслав.]
- Soldak, M., Mezentsev, K., Batunova, E., Haase, A., & Haase, D. (2024). Emergent urban resilience in Ukraine: Adapting to polycrisis in times of war. *Ekonomichna ta Sotsialna*

Geografiya / Економічна та соціальна географія, 92, 6-13. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2024.92.6-13>

Sviy Dim. (n.d.). Our Home: Collecting testimonies from people whose homes and places of strength were destroyed during the war. [In Ukrainian]. [Свій дім. (n.d.). Свій дім: Збираємо свідчення людей, чиї будинки та місця сили зруйновано під час війни.] URL: <https://sviydim.media/>

Ukrainska Pravda. (2025, July 03). People can't change their minds instantly, but they can in a week: a conversation with the Kharkiv's Mayor Igor Terekhov. [In Ukrainian]. [Українська правда. (2025, 3 липня). Люди не можуть перефарбуватися вмиль, але можуть за тиждень – розмова з мером Харкова Ігорем Тереховим.] URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2025/07/3/7519923/>

United Nations Human Settlement Programme/Department for International Development (UN-Habitat/DFID) (2002). Sustainable urbanisation: Achieving agenda 21. UN-Habitat/DFID, Nairobi.

Venhryn, D. (2024). Assessment of sustainable urbanization in the regions of Ukraine. *Journal of Socio-Economic Geography*, 37, 85-91. [In Ukrainian]. [Оцінка сталої урбанізації в регіонах України. *Часопис соціально-економічної географії*, 37, 84-90.]. DOI: <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2024-37-08>

